

ӘОЖ 811.58

А.С. Қойбақова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: koibakova.aizhan@mail.ru

Қытай тіліндегі туыстық атаулар және олардың жіктелуі

Берілген мақалада қытай тіліндегі туыстық атаулардың түрлеріне тоқталып, олардың ерекшеліктері көрсетіледі. Қытай тіліндегі туыстық атаулардың өз ішіндегі жас ерекшелігі, жыныс ерекшелігі, жолы бойынша бөлінген жеке атаулар, аталас туыстық (өз жұрты) және шеше туыскандары (нағашы жұрты) бойынша туыстық атаулар жіктеледі.

Түйін сөздер: туыстық терминология, лингвомәдениет, апеллатив, лексикалық категория, референтивті атаулар, вокативтер, потенциалды атаулар, эго, аталас туыстық жүйе.

A.S. Koibakova

Kinship addreses and their classification in Chinese languages

This article discusses the kinship addreses in Chinese and their classification. And also seen some related treatment, which includes a age, sex and related feature and leading examples.

Key words: kinship addreses, linguoculture, appellative, lexical category, referentive terms, vocative, potential terms, ego, relation system.

A.C. Койбақова

Родственные обращения в китайском языке и их классификация

В этой статье рассматриваются родственные обращения в китайском языке и их классификация. А также рассматриваются отдельные родственные обращения, которые включают в себя возрастную, половую и родственную особенности и приводятся примеры.

Ключевые слова: родственная терминология, лингвокультурология, апеллатив, лексическая категория, референтивные обращения, вокативы, потенциальные обращения, эго, родовая система.

Әр елдің тілінде туыстық қарым-қатынаста қолданылатын сөздердің тобы бар. Ол сөздер тобы туыстық атаулар немесе туыстық терминология деп аталады. Тілдің лексикасының құрамдас бөлігі бола тұра, туыстық атаулар тілдің ішкі даму заңдылықтарымен айқындалатын лингвистикалық ерекше құбылыс болып табылады. Тілдің даму заңдылықтары сол елдің мәдениетіне тікелей байланысты.

Лингвомәдениет тұрғысынан алып қарағанда, туыстық атаулар сөйлеу этикетінің құрамындағы апеллативтерге (қаратпа) кіреді. Туыстық атаулар қытай тіліндегі апеллативтердің ең ауқымды тобы. Олар ұлттың салт-дәстүрі мен тұрмыс-тіршілігінің жарқын көрінісін беретін ерекше лексикалық категорияларға жатады.

Туыстық атаулар қандай жүйеге кірмесін, негізінен, қолданылуына қарай мынадай екі түрге бөлінеді. Біріншісі – потенциалды атаулар, яғни сирек қолданылатын немесе қажеттіліктің тууына қарай оңай жасалатын туыстық атаулар. Екіншісі – өзекті туыстық атаулар, яғни ұдайы қолданыста жүретін белсенді туыстық атаулар тобы. Қытайдың жазбаша тіліндегі туыстық атауларының көп бөлігі потенциалды туыстық атаулар, ал ауызекі тілдегі туыстық атаулардың бәрі бірдей өзекті туыстық атауларға жатады. Сол себептен жазбаша тілде туыстық атаулардың жалпы саны 274 болса, ауызекі тілде 66-ға әрең жетеді. Жазбаша тілдегі туыстық атаулардың көп болуын, біріншіден, ол атаулардың жаппай сипаттамалық туыстық атауларға жатуымен түсіндірсек,

екіншіден, патриархалды феодалдық қоғамның тәртібіне сәйкес «тоғыз ата» - «九族» (jiuzi) деген түсінік болған. Сол «九族», анығырақ тоқталсақ «эгоға» дейінгі төрт ата, олар: 父 (fu) – әке, 祖 (zu) – ата, 曾祖 (zengzu) – үлкен ата (атаның әкесі), 高祖 [gaozu] – баба (үлкен атаның әкесі) және «эгодан» кейінгі төрт ұрпақ, 子 [zi] – бала, 孙 (sun) немере, 曾孙 (zengsun) – шөбере, 玄孙 (xuansun) – шөпшек. Осы тәртіппен жоғарыдан төмен тарайтын және «эгоға» жанама туысатын туысқан тұлғалардың ұрпақтарының жолының үлкендігіне не кішілігіне қарай патриархаттық мұрагерлікті бекітті. Одан бөлек «喪服» (sangfu) – «қаралы киім дайындау» рәсімі – осы көрсетілген шеңбердегі туысқан тұлғалардың жолы үлкен адамдары дүниеден өткенде орындалады. Міне, осының салдарынан туыстық атаулардың саны өздігінен-ақ көбейіп шыға келеді. Ал ауызекі тілде ол туыстық атаулар туыстығы алшақтаған сайын туыстықтан ажыратылып тасталынды. Одан бөлек, ауызекі тілде туыстық жүйенің тізбегі тоғыз ата емес, бес атамен шектеледі. Олар: «эгоға» дейінгі екі ата, 父 (fu) – әке, 祖 (zu) – ата болса, «эгодан» кейінгі екі ұрпақ, 子 (zi) – бала, 孙 (sun) немере болады / 1/.

Қытай тілі аталас туысқандар арасында туыстық атауларды қолдануда ата жолының ретін сақтауды бірінші орынға қояды. Кіші буын аға буынға әрдайым сый-құрмет көрсетіп, аға буынның алдында басын иуі керек. Сол себептен кіші буын аға буынға туыстық атаудың қай түрі болмасын (вокативті не референтивті) орынды қолданып одан мүлт кетпеуі тиіс. Мұнда, ең алдымен, ата жолына назар аударылғандықтан, айтушы қарым-қатынас барысында туысқан тұлғаның жасына емес, жолына қарайды.

Қытай дәстүрлі қоғамында рулық тәртіппен қандастық алдыңғы орынға қойылған. Соның ішіндегі ұрпақ жалғастыру міндеті тек әкеден балаға берілетін болғандықтан, аталас туыс пен шеше туысы деген ұғымдарға ерекше мән беруді талап етеді. Соның нәтижесінде аталас туыстық (өз жұрты) және шеше туысқандары (нағашы жұрты) болып екі тармаққа бөлінеді. Туыстық атаулардың негізгі пайда болатын жері – некелесу. Еркек пен әйел некелесіп, отау тіккеннен кейін екі жақ бірдей түскен ортасындағы отбасы мүшелерін арнайы атауымен атай бастайды. Міне, осыдан бастап «қайын жұрт» деген туыстық термин пайда болады. Қайын жұрттың

өз ішіндегі жас ерекшелігі, жыныс ерекшелігі, жолы бойынша тағы да жеке атауларға бөлінеді. Осыған орай халық арасында «三亲六戚» (sanqinliuqi) (қазақ тіліндегі «жигіттің үш жұрты») деген сөз қалыптасқан. Төменде «мен» деген сөзді «эго» ретінде ала отырып, оның айналасында түзілетін туыстық атауларға жеке-жеке тоқталып көрейік:

父系(fuxi) – аталас туыстық жүйе немесе өз жұрты

1. 祖父 (爷爷) (zufu (yeye)) – ата (әкесінің әкесі); 2. 祖母 (奶奶) (zumu (nainai)) – әже (әкесінің шешесі); 3. 父亲 (爸爸) (fuqin (baba)) – әке; 4. 伯父 (bofu) – ата, аға, үлкен әке (әкесінің ағасы); 5. 伯母 (bomu) – үлкен апа (әкесінің ағасының әйелі); 6. 叔父 (shufu) – кіші әке (әкесінің інісі); 7. 婶母 (shenmu) – кіші шеше (әкесінің інісінің әйелі); 8. 堂兄弟 (tangxiongdi) – немерелес, аталас аға-інілері (әкесінің аға-інілерінің ұл балалары); 9. 堂姐妹 (tangjiemei) – немерелес, аталас әпке-қарындастары (әкесінің аға-інілерінің қыздары); 10. 姑父 (gufu) – жезде, жезде аға (әкесінің әпке-қарындастарының күйеуі); 11. 姑母 (gumu) – апай, тәте (әкесінің әпке-қарындастары); 12. 表兄弟 (biaoxiongdi) – жиен бала (әкесінің әпке-қарындастарының ұл балалары); 13. 表姐妹 (biaojiemei) – жиен қыз (әкесінің әпке-қарындастарының қыздары); 14. 自己 [ziji] – мен; 15. 哥哥 (gege) – аға; 16. 弟弟 (didi) – іні; 17. 嫂嫂 (saosao) – жеңге (ағасының әйелі); 18. 弟妹 (dimei) – келін (інісінің әйелі); 19. 侄儿 (zhi er) – немере ұл (аға-іні ұлдары); 20. 侄女 (zhinu) – немере қыз (аға-іні қыздары); 21. 儿子 (erzi) – ұл; 22. 女儿 (nuer) – қыз; 23. 孙子 (sunzi) – немере ұл; 24. 孙女 (sunnu) – немере қыз; 25. 外孙 (waisun) – жиен ұл; 26. 外孙女 (waisunnu) – жиен қыз; 27. 姐姐 (jiejie) – әпке; 28. 妹妹 (meimei) – қарындас; 29. 姐夫 (jiefu) – жезде; 妹夫 (meifu) – күйеу бала; 31. 外甥 (waisheng) – жиен ұл (әпке-қарындасының ұл балалары); 32. 外甥女 (waishengnu) – жиен қыз (әпке-қарындасының қыздары) /2/.

母系 (muxi) – шеше жағының туыстары немесе нағашы жұрты.

33. 外祖父 (姥爷) (waizufu (laoye)) – нағашы ата (шешесінің әкесі); 34. 外祖母 (waizumu (laolao)) – нағашы апасы (шешесінің шешесі); 35. 母亲 (妈妈) (muqin (mama)) шеше; 36. 舅父 (jiufu) – нағашы, нағашы аға (шешесінің аға-інілері); 37. 舅母 (jiumu) – нағашы

жеңге (шешесінің аға-інілерінің әйелі); 38. 姨夫 (yifu) – нағашы жезде (шешесінің әпке-сіңлілерінің күйеуі); 39. 姨母 (yimu) – нағашы апай, нағашы тәте (шешесінің әпке-сіңлілері); 40. 表兄、表弟 (biaoxiong, biaodi) – нағашы аға, нағашы іні (шешесінің аға-інілерінің, әпке-сіңлілерінің ұл балалары); 41. 表姐、表妹 (biaojie, biaomei) – нағашы әпке, нағашы қарындас (шешесінің аға-інілерінің, әпке-сіңлілерінің қыз балалары); 42. 公公 (gonggong) – қайын ата (күйеуінің әкесі); 43. 婆婆 (popo) – қайын ене (күйеуінің шешесі); 44. 丈夫 (zhangfu) – күйеуі; 45. 大伯子 (dabozhi) – қайын аға (күйеуінің ағасы); 46. 小叔子 (xiaoshuzi) – қайын інісі (күйеуінің інісі); 47. 大姑子 (daguzi) – қайын әпке (күйеуінің әпкесі); 48. 小姑子 (xiaoguzi) – қайын сіңлі (күйеуінің қарындасы); 49. 岳父 (yuefu) – қайын ата (әйелінің әкесі); 50. 岳母 (yuemu) – қайын ене (әйелінің шешесі); 51. 妻 (qi) – әйелі; 52. 内兄弟 (neixiongdi) – қайын аға, балдыз (әйелінің аға-інілері); 53. 姨姐妹 (yijiemei) – қайынбике, балдыз (әйелінің әпке-қарындастары) /3/.

Жоғарыда келтірген атаулардың барлығы бірдей референтивті атаулар. Бұл атаулар қарым-қатынас барысында айтушы туысқан тұлғаны сипаттағанда пайдаланады. Референтивті атаулар вокативті атауларға қарағанда ресми атауларға бір табан жақын келеді.

Әдетте туыстық қарым-қатынаста вокативтерді қолдану көбірек кездеседі. Себебі вокативтерді қолдану адамдардың бір-біріне деген жақындығы мен сый-құрметті ресми атаумен шектемей, одан да жақын етіп көрсету үшін

керек. Мысалы: 父亲 – 爸爸 – әке; 母亲 – 妈妈 – шеше; 伯父 – 大爷 – үлкен әке (әкенің ағасы); 伯母 – 大娘 – үлкен шеше (әкенің ағасының әйелі) т.б. Ал 堂兄弟 – немере аға-іні, 堂姐妹 – немере апа-қарындас, 表兄弟 – нағашы аға-іні, 表姐妹 – нағашы апа-қарындас сияқты атаулардың вокативтеріне «堂», «表» иероглифтері әдетте қосылмай тек 兄弟, 姐妹 деп атай береді. Ал келін сол түскен шаңырақтың бір мүшесі болып кеткендіктен, күйеуі қандай вокатив қолданса, сол атауларды ол да қолдана береді /4/.

Жоғарыда айтқанымыздай қытайдың туыстық жүйесінде атаның жолына қатты көңіл бөлетіндіктен, «排行» (paihang) тәртібін қатаң сақтауды талап етеді. Ол бойынша, егер бір буындағы аға өкілдері бірнешеу болса, оларды жас ерекшеліктеріне қарай, 大伯 (dabo) – әкенің үлке ағасы, 二伯 (erbo) – әкенің екінші ағасы және 大嫂 (dasao) – үлкен жеңге, 二嫂 (ersao) – екінші жеңге тағы сол сияқты рет-ретімен ат қойыла береді. Аға буын жас ұрпақты тіке атымен немесе бала кезде қойылатын атымен атаса болады. Олар туыстық атауды парықтап ажыратып жатпайды.

Әр халықтың мәдени дәстүрлері, ерте дамыған жазуы – тілдің шын мәнінде дамуына айтарлықтай ықпал етеді. Жалпыға ортақ тілді бұрынғы ауызекі тіл негізінде құралды десек, көне «文言» тілі мүлдем жойлып кетті деп кесіп айта алмаймыз, себебі нормативтік қытай тіліндегі кейбір референтивтік атаулардан бұрынғы жазбаша тілдің сипаттары бар екенін анық байқауға болады.

Әдебиеттер

1. 马宏基《称谓语》，新华出版社，1998年版 马 宏基. Қаратпа сөздер. Синхуа баспасы, 1998. – 154 б.
2. 刘孝存《姓名、属相、人生》，中国文联出版公司，1998年版 刘 孝存. Есім сөздер, жұлдызнамалық белгі, адам өмірі. ҚХР Вэнлян баспа компаниясы, 1998. – 78-79 б.
3. 扬存田《中国风俗概观》，北京大学出版社，1994年版 扬 存田. Қытайдың әдет ғұрыптары жайлы жалпы түсінік. «Пекин университеті» баспасы. – 1994. – 144 б.
4. Ханзуша-Қазақша сөздік. Синзяң Халық баспасы, 1987. – 96 б.
5. Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. // Фил. ғыл. канд. дисс. – Алматы, 1999. – 132-136 бб.
6. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья және неке. – Алматы, 1973. – 328 б.
7. Даулетова Ф.Н. Лингвомәдениеттану: Қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. – Алматы, 2000. – 113 б.
8. Чукас Е.А. Влияние конфуцианской философии на семейно-бытовые отношения в Китае. // Россия и Китай на дальневосточных рубежах. – Благовещенск: АмГУ, 2001. – С. 438-441 бб.

References

- 1 Ma Hongji. Chengweiyu. Xinhua chubanshe, 1998 nianban. – 154 p.
- 2 Liu Xiaoxun. Xingming, shuxiang, rensheng. Zhongguo wenlianchubanshe, 1998 nianban. – 78-79 p.
- 3 Yang Xuntian. Zhongguo fengsu gaiguan. Beijing daxue chubanshe, 1994 nianban. – 144 p.
- 4 Hanzusha-Qazaqsha sozdyk. Xinjiang Halyq Baspasy. 96 p.
- 5 Aldasheva. A. The theory of translation: linguistic and linguocultural problems. // dissertation. Almaty, 1999. – 132 -136 p.
- 6 Argynbayev. H.A. Family and wedding in Kazakh nation. – Almaty, 1973. – 328 p.
- 7 Dauletova.F.N. Linguoculture: Comparative phraseology of in Chinese and Kazakh languages // Almaty, 2000. – 113 p.
- 8 Chukas E.A. Influence of Confucians doctrins to family-houshold relationship in china. // Russia and China in Far East confines. – Blagoveshensk: AmGu, 2001. – 438-441 p.